

К. І. Бранчэль
АГІЯГРАФІЧНАЯ ПАЭМА
Ў ЛАЦІНАМОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ XVII ст.:
ЖАНРАВА-МАСТАЦКІЯ АСАБЛІВАСЦІ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ПАЭМЫ ЯЗАФАТА ІСАКОВІЧА «ЯЗАФАТЫДА»)

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;
brantschel@gmail.com;
наук. кір. – Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая, д-р філал. навук, праф.

У артыкуле разглядаецца агіяграфічная паэма Язафата Ісаковіча «Язафатыда» («Язафатыда, або Пра забойства Язафата Кунцэвіча, арцыбіскупа Полацкага, грэчаскага набажэнства, забітага схізматыкамі ў Віцебску за [абарону] уніі і Святога рымскага апостальскага стальца, у трох кнігах») у кантэксце лацінамоўнай літаратуры Беларусі XVII ст., закранаецца праблема аўтарства твора. Прыводзяцца кароткія звесткі пра жанр агіяграфічнай паэмы, называюцца вядомыя паэмы беларускіх аўтараў. Паэма «Язафатыда» прадстаўлена як адметны помнік літаратуры, які спазнаў пэўныя мадыфікацыі жанру. У артыкуле паказваецца жанравы сінкрэтызм твора: ён разглядаецца як эпічны, біяграфічны і агіяграфічны. Аналізуецца літаратурна-мастацкая спецыфіка паэмы. Каштоўнасць твора заключаецца ў тым, што ў ім найбольш відавочныя характэрныя з’явы ў літаратуры эпохі Барока.

Ключавыя словы: агіяграфічная паэма; Язафат Ісаковіч; лацінамоўная паэзія; Рэнесанс; гекзаметр.

Тэма гэтага артыкула звязана з задачай прэзентацыі жанру агіяграфічнай паэмы ў прыгожым пісьменстве Беларусі XVII ст. Агіяграфічная паэма ўвайшла ў жанравую сістэму шматмоўнай літаратуры Беларусі ў XVI ст., у эпоху Рэнесансу. Такая паэма ў хрысціянскім слоўным мастацтве з’яўляецца жанравай разнавіднасцю *carmen heroicum* – гераічнай паэмы. Для яе стварэння ўжываецца той жа вершаваны памер – гекзаметр, у цэнтры сюжэтнага апавяду – «дасканалы герой» эпапеі, дасканаласць якога праяўляецца, аднак, не ў яго ратных подзвігах, а ў рэчышчы хрысціянскага падзвіжніцтва.

У айчыннае літаратуразнаўства тэрмін «агіяграфічная паэма» быў уведзены Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай у сувязі з вывучэннем творчасці такіх новалацінскіх паэтаў, як Мікалай Гусоўскі, Пётр Раізіў, Ян Крайкоўскі, Язафат Ісаковіч. Гісторыя агіяграфічнай паэмы ў беларускай літаратуры пачалася з твора «Пра жыццё і подзвігі Св. Гіяцынта» Мікалая Гусоўскага (1525). Традыцыю жанру працягнуў у XVI ст. выхадзец з Іспаніі Пётр Раізіў (Педра Руіз дэ Морас), аўтар паэмы, прысвечанай святому біскупу Станіславу. У 1604 г.

у сувязі з завяршэннем працэсу кананізацыі Святога Казіміра Ягелона навучэнец Віленскай езуіцкай акадэміі Ян Крайкоўскі стварыў паэму «Эпас пра Святога Казіміра». Аднак найбольш значным у гісторыка-культурных і мастацкіх адносінах помнікам з'яўляецца агіяграфічная паэма Язафата Ісаковіча «Язафатыда» (1628). Менавіта гэты твор, у якім найбольш выразна прадстаўлены пэўныя трансфармацыі эпічнага і агіяграфічнага канона, і адносіцца да аб'екту нашага даследавання. Прадмет даследавання – жанрава-мастацкія асаблівасці твора.

Паэма Язафата Ісаковіча «Язафатыда, або Пра забойства Язафата Кунцэвіча, арцыбіскупа Полацкага, грэчаскага набажэнства, забітага схізматыкамі ў Віцебску за [абарону] уніі і Святога рымскага апостальскага стальца, у трох кнігах» была надрукавана ў 1628 годзе. Дакладна месца выдання і друкарня невядомыя, аднак, на думку даследчыкаў, выдадзена паэма была ў друкарні езуіцкай акадэміі ў Вільні [3, с. 33]. Імя аўтара таксама выклікае сумнеў. Даследчыкі паэмы лічаць, што Язафат Кунцэвіч – гэта псеўданім, а сапраўднага аўтара звалі Мікалай Кміціц, які акрамя «Язафатыды» напісаў яшчэ некалькі панегірыкаў. Аднак у перавыданні «Язафатыды» ў 1748 годзе ў прадмове да чытача абвяргалася аўтарства Кміціца. На нашу думку, гіпотэза пра псеўданім мае месца быць, і імя Язафат аўтарам выкарыстана як даніна павагі арцыбіскупу Кунцэвічу. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая слушна заўважае, што «для сучаснага даследчыка „Язафатыды“ будзе бяспрэчным толькі тое, што гэтыя радкі напісаны выхадцам з Віцебшчыны. Пацверджанне таму мы знойдзем у самім тэксце паэмы, дзе неаднаразова ўзгадваецца „*urbs antiqua... Rossis habitata colonis, Vittebscum*“ („старажытнае места... населенае росамі, Віцебск“), а таксама недалёкія Полацк, Орша, Магілёў» [4, с. 10].

На пачатку паэмы аўтар выказвае вялікую павагу да арцыбіскупа, узвялічвае яго і прызнае выключныя заслугі ў пашырэнні хрысціянскай веры. Язафат Кунцэвіч перад чытачом паўстае як герой, шчыры вернік, які загінуў пакутніцкай смерцю праз «жорсткі, бязбожны народ».

Язафат Ісаковіч звяртае сваю ўвагу і на народ, які здзейсніў страшнае злачынства. Аўтар не ставіцца абсалютна негатыўна да жыхароў Віцебска. Ён лічыць, што гэта мужны народ, якому дадзена грэчаская вера, але яны адышлі ад сапраўднай веры і аддалі свае душы «схізме», г. зн. ерасі. На нашу думку, аўтар абвінавачвае не проста народ, а «хітрую зайздрасць» тых епіскапаў, якія ўвялі вернікаў у зман. Але аўтар падкрэслівае, што сярод схізматыкаў Бог убачыў базыліян, якія заставаліся ў сваіх набажэнствах шчырымі, і, што

важна, былі гатовы злучыцца з Рымам. Разам з тым Бог заўважае «цноту прыгожай душы Язафата» і прызначае яму славу. Бог жа ўкладвае ў сэрца «задумы, памкненні і велічнай працы пачаткі».

«У тэкст твора ўключаны шматлікія маналогі-прамовы Язафата Кунцэвіча, якія адрозніваюцца эмацыянальнай насычанасцю, уражваюць мастацкасцю паэтычнага слова» [4, с. 10]. У сваёй прамове – звароце да віцьбічаў – арцыбіскуп просіць у народа дазволу стаць пастырам. Пры гэтым ён, па сутнасці, выкладае догмы ўніяцтва: захаванне праваслаўнай абраднасці, вяртанне да стану царквы да расколу ў 1054 годзе. Таксама ў прамове Язафат Кунцэвіч у адпаведнасці з хрысціянскай мараллю мінімізуе значэнне сваёй асобы: ён гатовы «таннай крывёю сваёй заплаціць за бяспэчнае збаўленне» падначаленых яму вернікаў. Гэтым аўтар падкрэслівае сціпласць арцыбіскупа, яго адданасць хрысціянскаму служэнню.

У паэме прысутнічае таксама матыў цудоўнага (або экстатычнага) сну, які шырока выкарыстоўваецца ў рэлігійнай літаратуры. У гэтым сне дзеянне пераходзіць з зямнога плану ў нябесны. Язафат Кунцэвіч сустракае свайго настаўніка Васілія Вялікага, і той расказвае арцыбіскупам гісторыю хрысціянізацыі Русі ад Рурыка да ўніяцкага мітрапаліта Іосіфа Вельяміна Ручкага. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая адзначае: «Гісторыю пракаветных часоў, якую быццам бы пераказаў Язафату яго настаўнік Васілій Вялікі падчас экстатычнага сну арцыбіскупа, насамрэч аўтар запазычыў з розных гістарычных крыніц: з трактатаў Энея Сільвія і Мацея Мяхоўскага, „Касцёльных аналаў“ Цэзара Баронія, нямецкіх хронік і беларуска-літоўскіх летапісаў» [5, с. 174]. Апісанне сну арцыбіскупа займае трынаццаты і чатырнаццаты эпизоды і пачынаецца з узгадвання Рурыка і «першага хросту Русі». Канцэпцыя некалькіх хростаў звязана з іменем Рурыка як першага хрысціцеля, а не Уладзіміра. Пазней пра «траякі хрост Русі» пісаў Ян Дубовіч, а Сільвестр Косаў вылучаў нават пяць хростаў [2, с. 28–30]. Хрост, звязаны з Уладзімірам і яго жонкай Ганнай, прадстаўлены ў «Язафатыдзе» толькі як адзін з этапаў хрысціянізацыі. У гэтым Язафат Ісаковіч ідзе следам за іншымі ўніяцкімі пісьменнікамі першай паловы XVII ст., пачынаючы з Льва Крэўзы.

Калі казаць пра жанравыя адметнасці твора, то тут патрэбна зрабіць пэўную колькасць рэмарак. У адрозненні ад агіяграфічнай паэмы Мікалая Гусоўскага, першая частка якой апісвае жыццё Святога Гіяцынта і пабудавана згодна з канонамі агіяграфіі, паэма Язафата Ісаковіча ім не адпавядае ў пэўнай ступені. На нашу думку, «Язафатыда» паводле сваёй мастацкай

задумы бліжэй за ўсё да «Сказання пра Барыса і Глеба», аднак гэтая гіпотэза патрабуе далейшай распрацоўкі і аргументацыі.

Разглядаючы агіяграфічную паэму «Язафатыда» Язафата Ісаковіча, можна прасачыць пэўныя мадыфікацыі эпічнага канона. Па-першае, тэма паэмы непасрэдным чынам звязана з рэлігійным жыццём. Галоўны герой – Язафат Ісаковіч, Полацкі арцыбіскуп, які загінуў праз сваю адданасць справе сцвярджэння ўніяцкай догмы. Твор сюжэтна набліжаецца да біяграфічнай літаратуры, аднак у ім недастаткова звестак, каб дакладна лічыць яго жыццяпісам. Па-другое, у творы не апісваюцца батальныя сцэны, якія з’яўляюцца звыклымі для класічнага гераічнага эпасу. Дзеянне ў «Язафатыдзе» сканцэнтравана вакол падзей скрушнага скону арцыбіскупа. Па-трэцяе, відавочна, што аўтар намагаецца стварыць твор блізкі да жыццёвай літаратуры. У паэме падкрэсліваецца аске тычнасць арцыбіскупа, не раз гаворыцца пра тое, што ён прадказаў сваю смерць, апісваюцца прыжыццёвыя і пасмяротныя цуды. Гэтыя рысы ўласцівыя агіяграфічнай літаратуры. Да таго ж у творы адлюстравана палеміка, якую вядзе Язафат Ісаковіч з праціўнікамі уніі. Таму, на нашу думку, можна казаць, што ў працэсе літаратурнай эвалюцыі эпічны канон мадыфікаваўся, і ў выніку ўзнікла новая, сінкрэтычная жанравая форма. Немалое значэнне пры гэтым меў уплыў барочнай паэтыкі.

Аўтар паэмы, Язафат Ісаковіч, у сваім творы пазіцыянуе сябе як шчыры вернік, уніят і абаронца спрадвечнай веры. На прыкладзе Язафата Кунцэвіча паэт па-новаму ўвасобіў гераічны ідэал, паказаўшы, якім павінен быць адданы рэлігіі святар, які можа павесці за сабой народ. Матыў рэлігійнага супрацьстаяння даў дадатковы імпульс для дынамічнага развіцця сюжэта, надаў яму высокае драматычнае напружанне. Адначасова пад уздзеяннем паэтыкі барока адбываецца трансфармацыя жанру: агіяграфічная паэма спалучае ў сабе рысы біяграфічнага наратыву, драматызаванага аповеду і гераічнага эпасу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Ісаковіч Я.* Язафатыда: фрагменты з паэмы / пер. Ж. Некрашэвіч-Кароткай. URL: <http://media.catholic.by/nv/n43/art11.htm> (дата звароту: 13.04.2020).
2. *Менцаль Т.* «Пяць хростаў Русі» ў помніках даўняга ўсходнеславянскага пісьменства / пер. з ням. Ж. Некрашэвіч-Кароткай // *Наша вера.* 2015. № 3. С. 28–33.
3. *Некрашэвіч-Кароткая Ж. В.* Песня пакутаў Язафата з вялікага краю расанаў // *Наша вера.* 2008. № 1. С. 33–36.
4. *Некрашэвіч-Кароткая Ж. В.* Агіяграфічная паэма ў лацінамоўнай літаратуры Беларусі XVI – першай паловы XVII ст. // *Весн. Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы.* Сер. 3. Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія. 2012. № 2 (135). С. 6–12.
5. *Некрашэвіч-Кароткая Ж. В.* Беларуская лацінамоўная паэма: позні Рэнесанс і ранняе Барока / навук. рэд.: В. П. Рагойша, У. Г. Кароткі. Мінск: БДУ, 2011.